

Rok 1915 v českém a moravském cukrovarnictví

YEAR 1915 IN CZECH AND MORAVIAN SUGAR INDUSTRY

Karel Maráz – Moravská zemská knihovna v Brně

První světová válka zasáhla do životů mnoha lidí a ovlivnila snad všechna výrobní odvětví. Cukrovarnický průmysl a obchod s cukrem nebyly výjimkou. Vedle archivních pramenů, knižní odborné literatury, studií a článků ve sbornících a časopisech různého zaměření lze načerpat značné množství podrobných informací o roce 1915 v našem cukrovarnictví přímo z *Listů cukrovarnických* (1), které tehdy vycházely třikrát měsíčně.

Z hlediska pěstování cukrové řepy v českých zemích lze mít rok 1915 za kritický. V tomto druhém válečném roce zásoby cukru začaly docházet natolik, že monarchie byla nucena přijmout první regulační opatření. Z určitých hledisek byl uvedený rok v cukrovarnickém průmyslu za první světové války vůbec nejhorší. K lepšímu pochopení příčin využiji chronologického hlediska při líčení událostí roku 1915.

Poměry v cukrovarnictví před vypuknutím války

Produkce řepné kampaně 1912/1913 definitivně zažehnala krátkou krizi z přelomu století a dosáhla svého předválečného maxima. České země vyvážely 500 tis. t cukru ročně (2). I kampaň 1914/1915 proběhla díky příznivému počasí dobře a cukru bylo dostatek (1). Po vypuknutí války v létě roku 1914 se na jeho odbytu podílel rovněž stát, který pro potřeby armády a denaturaci pro dobytek vykoupil 100 tis. t surového cukru. Prvním z negativních vlivů na naše cukrovarnictví bylo zastavení burzovních obchodů se surovým cukrem hned po vypuknutí války. Mnoho řepních smluv tak zůstalo nevyrovnáno a vláda pro ně stanovila odpočtově úřední ceny až 26. února 1915. Docházelo tím k rozvoji černého trhu, objevovala se tzv. spekulativní řepa, takže se stát snažil již na podzim 1914 ovlivnit cenový vývoj mj. určováním nejvyšších cen nejdůležitějších potravin, produktů a surovin (1).

Obr. 1. Omezení osevu cukrové řepy v roce 1915 (LC, 1. března 1915)

Zákonodárství.	
Nařízení ministra orby v dohodě s ministrem spravedlnosti, financí a obchodu ze dne 20. února 1915 týkající se omezení osevu řepy-cukrovky v r. 1915.	
„Na základě císařského nařízení z 10. října 1914 č. 274 ř. z. se nařizuje:	
<p>§ 1. Držitelé pozemků a pachtýři, kteří ve smlouvě před 1. lednem 1915 s nějakým cukrovařem ujednané převzali závazek své pozemky v určité výměře osázeti cukrovkou a vyrobené množství dodat cukrovaři, jsou pro rok 1915 tohoto závazku zproštěny, pokud se týče 30% pozemkové plochy, jež dle smlouvy má býti věnována pěstování řepy, když této pozemkové plochy použije se pro osev jiných polních plodin.</p>	<p>§ 2. Oni držitelé pozemků a pachtýři, kterým cukrovař již dal k dispozici semeno k osevu řepy potřebné a kteří použijí v § 1. přiznané jim volnosti, mají nepoužité množství semene podle poměru pozemkové plochy od osevu řepy osvobozené cukrovaři vrátiti nebo poskytnouti mu přiměřenou náhradu.</p> <p>§ 3. Toto nařízení nabývá platnosti dnem svého vyhlášení.“</p>
Hochenburger m. p. Zenker m. p.	Schuster m. p. Engel m. p.

Problémy na konci zimy a počátkem jara 1915

Vládní nařízení dále posilovala osev obilovin, k čemuž přispívala zvětšená poptávka po nich, prováděná pochopitelně vyššími cenami. Dne 20. února 1915 bylo dovoleno těm, kteří pěstovali řepu, snížit její smlouvené osevní plochy až o 30 % ve prospěch jiných plodin (obr. 1)! Následky rozhodnutí se na podzim ukázaly jako fatální. Přestože výzkum ukázal, že některé údaje za první světové války mohou být i úmyslně zkreslovány (3, 4), přijímá se dnes za fakt, že Index osevu u cukrové řepy dosahující v roce 1914 čísla 102, poklesl v roce 1915 na pouhých 77, byl tak ze všech válečných let nejnižší, o rok později stoupl na 85, v roce 1917 činil 82 a v roce 1918 se dostal na 86 (2).

Konjunktura obilovin a jetele na úkor technických plodin, zejména cukrové řepy a brambor, nedostatek umělých hnojiv (zejména ledku), potahů, pracovních sil v důsledku válečných událostí, omezení řepného osevu, prodlevy v kontrahování řepy i nepříznivé jarní počasí a veliké sucho opoždily výsev řepy a založily na velké problémy v kampani 1915/1916. Nedostatek cukru se ale začal projevovat již na jaře 1915, často také v důsledku přehnaného sebezásobení domácností i podniků, takže 10. dubna byl vydán zákaz vývozu cukru z monarchie. (1).

Administrativní opatření v červenci a září 1915

Stát proto 7. července 1915 stanovil nejvyšší ceny u surového cukru. Producenty cukrové řepy hodlal ochránit stanovením minimálních výkupních cen. Nařízením č. 195 říšského zákoníku ze dne 7. července 1915 byla ve Vídni ustavena Cukerní ústředna (obr. 2.) a v září 1915 vznikla pražská Ústředna pro melasu. Nařízením bylo také omezeno zpracování řepy na líh.

Cukerní ústředna měla dbát zejména o pohyb cukru v rámci průmyslu surovárenského i rafinačního a zasadit se, aby byla uspokojena potřeba cukru obyvatelstva a vojenské správy. Obyvatelstvo se však mylně domnívalo, že ústředna má zásobovat cukrem také drobné obchody a domácnosti. Ústředna musela tu a tam předepisovat dodávky cukru z rafinerií do obcí či obchodů, kde byl cukru nedostatek. Činila si přehled o všech druzích nezdaněných cukrů, jakož i o zásobování jednotlivých území, monopolně kontrolovala export cukru, rozdělovala nezpracovaný cukr z kampaně 1914/1915 jednotlivým rafineriím. Stanovila rovněž přidělování cukru z nové kampaně, vytýčila kvóty pro krmné účely pro vojenskou správu i zemědělce a chovatele

dobytka; stranou byl zatím ponechán cukr pro lihovary i další průmysl, kde se čekalo až na výsledek kampaně (1).

Kampaň 1915/1916

Potíže s produkcí i zásobováním cukru se ještě prohloubily na podzim. Řepná kampaň 1915/1916 byla abnormálně dlouhá a přerušovaná. Pokud průměrná roční výroba cukru v českých zemích v kampani 1914/1915 činila 1 032 400 t, v kampani 1915/1916 byla pouhých 594 500 t. Vedle menší osevní plochy cukrovky a tudíž pochopitelně menších výnosů byly na počátku kampaně dalšími příčinami problémů nedostatek kvalifikovaných i nekvalifikovaných pracovních sil v důsledku odvodů branců (obr. 3.), nedostatek strojů, pokles reálných mezd, vzrůst inflace a cen zboží, ale i rekvizice některých kovů v cukrovarech. Nepříznivě rovněž zapůsobil černý trh. V oboru cukrovarnictví a řepařství tak nastávala krize a hluboký propad.

Kampaň 1915/1916 výrazným způsobem ovlivnilo také počasí. Podzim byl charakterizován vytrvalými dešti, k čemuž se přidaly také náhlé změny teploty. V listopadu, kdy na polích z důvodů nedostatku pracovních sil, přepravních prostředků i bláta po předchozích deštích stále ještě zůstala nesklizená řepa, uhodily silné mrazy. Řepa namrzla či přímo zmrzla, ztrácela na kvalitě a cukernatosti a s následným oteplením začala hnit. Ještě v prosinci byla část řepy v zemi nebo sklizena ležela na polích a čekala na odvoz.

Problémy generovaly i další důsledky válečných událostí. Vedle již uvedeného nedostatku potahů na odvoz řepy z polí, nebyl ani dostatek vagonů na transport řepy do cukrovarů nebo surového cukru do rafinerií či bílého cukru do obchodů, protože přednostní právo na použití vagonů měla armáda. Používalo se proto i otevřených vagonů pro transport cukru, čímž však docházelo k jeho častým krádežím.

Cukrovary se potýkaly nejen s nedostatkem uhlí a vápence, ale málo bylo i např. motouzů na vázání homolí, navíc často předražených. Ke slovu tak přicházela alternativní řešení, jako

Obr. 2. Zřízení Cukerní ústředny ve Vídni (LC, 1. srpna 1915)

I.

Min. nař. ze 7. července 1915 č. 195 ř. z.

O úpravě obchodu s cukrem.

Na základě cis. nař. z 10. října 1914 č. 274 ř. z. se nařizuje toto:

§ 1.

Za účelem úpravy obchodu s cukrem zřizuje se *cukerní ústředna ve Vídni*.

Cukerní ústředna skládá se ze *zástupců surovařů a továren spotřební cukr vyrábějících*, jmenovaných ministrem obchodu.

Ústředna je *pod státním dozorem*, jež vykonávají ministrem obchodu v dohodě se zúčastněnými ministry jmenování *vládní komisaři*. Vládní komisaři jsou oprávněni činit návrhy, o nichž ústředna musí rozhodnouti; jsou dále oprávněni, odkládati výkon rozhodnutí a opatření ústředny tak dlouho, až ministr obchodu rozhodne. Toto rozhodnutí je pro ústřednu závazné.

Ministr obchodu v dohodě s ministrem financí vydá

Obr. 3. Oznámení v Listech cukrovarnických z 1. září 1915

Zasláno.

Oznámení.

Veškeré své ctěné klientele dovoluji si oznámiti, že jsem byl náhle povolán k vojenské službě a že jsem proto nucen činnost své laboratoře až na další zastavit.

Dr. K. Novotný,
majitel chem.-analyt. laboratoře
„Ing. K. C. Neumann & spo!“

balení cukrových homolí do papíru či jejich svázání drátem. Sníženou kvalitou řepy mělo eliminovat použití superfosfátu k difuzním šťávám. Řepa, kterou již nebylo možno využít – pro její poškození a velkou ztrátu cukernatosti – v cukrovarech, byla zpracovávána v sušárnách, lihovarech či v továrnách na cikorku; zde ovšem končila také spekulativní řepa, neboť uvedené podniky za ni byly schopny platit více než cukrovary. Když k tomu připočteme nedostatek pracovních sil v důsledku ztrát na frontách (obr. 4.) a odvodů branců (jejichž nahrazení válečnými zajatci nemohlo být dostačující), docházelo k nízkému dennímu zpracování řepy a přerušování výroby v cukrovarech,

Obr. 4. Pravidelný seznam padlých v rubrice osobních zpráv LC

Zprávy osobní.

Ve válce padlí cukrovarníci úředníci: *Itich. Brügl*, techn. adj. cukrov. v Sokolnici, zálož. poruč. ppl. 8., podlehl na sev. bojišti utrženému zranění 19. listop. ve voj. lazaretu v Katovicích; *Heřm. Eulefeld*, techn. adj. v Drahanovicích, praporčík, padl na severním bojišti; *Vlad. Dokoupil*, hospodář. správce nájmu v Uherském Brodě; *Rich. Hoffmann*, techn. adjunkt cukrovaru ve ve Štětí, zálož. poručík ppl. čís. 31, padl na severním bojišti; *Fr. Koval*, býv. hospod. adjunkt cukrovaru v Napajedlech; *Rud. Seibt*, techn. adjunkt cukrovaru v Osoblaze; *Arn. Schubert*, revident cukrovaru v Modřicích.

Budiž čest jejich památce!

Vyznamenání: *Václav Renč*, adm. adjunkt cukrov. v Dobrovici, povýšil na sever. bojišti z praporčíka na poručíka a obdržel za udatnost stříbrnou medailii I. třídy.

Pozn.: Obdobné zprávy o padlých (také i zraněných) nechyběly v roce 1915 prakticky v žádném čísle Listů cukrovarnických (časopis vycházel třikrát měsíčně), celkem tedy byla takto v průběhu roku oznámena smrt desítek cukrovarníků. Uvedeni byli pouze tzv. cukrovarnickí úředníci, kteří sloužili převážně s vyššími vojenskými hodnostmi. Ostatní pracovníci cukrovarů bojující většinou jako řadoví vojáci zmíněni nebyli (počty padlých z jejich řad však byly pravděpodobně výrazně vyšší).

Obr. 5. V rámci cukrovarnického průmyslu byl založen také fond na podporu zraněných vojáků, vdov a sirotků po padlých; čtenáři Listů cukrovarnických i dalších periodik oboru pak byli vyzýváni k peněžítým příspěvkům na činnost fondu

(Zasláno.)

Konejme svoji čestnou povinnost.

Veškeré obyvatelstvo říše rakousko-uherské hledí v této přetěžké době přerůzným způsobem přispěti k úlevě osudu válčících spoluobčanů.

Též naše cukerní industrie má povinnost ujeti se nejen svých příslušníků, kteří vyvázli sice životem z těžkých bojů, ale zmrzačení nebudou více schopni výživy, nýbrž i vdov a sirotků po padlých neb v poli zemřelých.

Jakkoliv bude svatou povinností státu postarati se o tyto zmrzačené a opuštěné, přece žádný sebe dokonalejší zákon nevyhoví zde úplně, a třeba tu přispěti šlechetně smýšlejícího jednotlivce.

Podepsaný výbor Podpůrného spolku zamýšlí částečným použitím jmění při spolku již stávajícího „věncového fondu“ poskytovatí nejnnutnější podpory ve válce trvale zmrzačeným a k zaměstnání neschopným, jakož i vdovám a sirotkům po padlých a v poli zemřelých příslušníků cukerního průmyslu, a to jak členům tak i nečlenům spolku, a obrací se proto ku všem majitelům cukrovarů, všem intereseutům o průmysl cukrovarnický, všem přátelům cukrovarnického úřednictva a posléze ku všem lépe situovaným kolegům s prosbou, aby hojně a při každé příležitosti pamatovali peněžítými dary na „věncový fond“, jehož má býti přístě použito i k účelu výše naznačenému.

Že příznivý výsledek této pomocné akce posílil by naše přátele a soudruhy v poli, o tom zajisté netřeba se rozšiřovati a proto nechť mluví skutky.

Peněžité dary přijímá a v odborných listech kvituje Správa podpůrného spolku v Praze II., Havlíčkovo nám. čís. 32.

V Praze, dne 15. dubna 1915.

Výbor P. S.

někde i třikrát či čtyřikrát v průběhu kampaně. Zpracování řepy bylo téměř ve všech cukrovarech ukončeno v lednu 1916.

Ještě před tím, v prosinci 1915, však odhadovaly rakousko-uherské cukrovary propad výroby cukru o 36,9 %. Stávalo se zřejmým, že pro export žádný cukr nezbyde. Proto Cukerní ústředna stanovila cenová opatření a navrhla vládě zvětšení osevu řepy v roce 1916 (1).

Dopady války na výrobu cukru a cukrovary měly však mnohem pestřejší podobu. Tak např. židlochovický cukrovar, rekonstruovaný v roce 1901, disponoval tak dobře zařízenými dílnami, že je využívalo vojenské velení a cukrovar musel opravovat granáty a šrapnely (5).

Článek vznikl v rámci IPDKRVO 2015 MZK v Brně.

Souhrn

Krizovost roku 1915 v produkci cukrové řepy a cukru byla dána kombinací zejména nedostatku lidských zdrojů, surovin a dopravních prostředků, pro které byla kampaň i několikrát v cukrovarech přerušena, ale i administrativních nařízení, mezi které patřilo zejména zmenšení osevních ploch cukrovky o 30 %. Svě dokonalo špatné počasí, sucho na jaře a naopak vydatné soustavné deště na podzim

s výkyvy teplot od listopadových mrazů po následné oteplení. Tím nebyla řepa sklizena z polí včas, navíc ztrácela na kvalitě. Problémy s množstvím cukru se objevily již během jara 1915. Vedly k regulačním opatřením státu. Dne 7. července 1915 vznikla Cukerní ústředna ve Vídni s kompetencí dbát zejména o pohyb cukru v rámci výroby a rafinace, regulovat ceny cukru, upravovat obchod s cukrem a zásobování cukrem, mít přehled o druzích cukru a kontrolovat export cukru. V září 1915 vznikla i pražská Ústředna pro melasu.

Klíčová slova: 1. světová válka, 1915, regulační opatření, cukrová řepa, výroba cukru, Cukerní ústředna ve Vídni.

Prameny a literatura

1. *Listy cukrovarnické*. Časopis pro průmysl cukrovarnický v Čechách. 33, 1914/1915; 34, 1915/1916.
2. ŠEDIVÝ, I.: *Češi, české země a Velká válka 1914–1918*. Praha, 2014, 493 s., ISBN 978-80-7422-302-0.
3. FRANĚK, R.: Důsledky válečného hospodářství pro české zemědělství (1914–1918). *Sociologie a historie zemědělství*. Sborník ÚVTI, 28, 1965, s. 21–34.
4. MRÁZ, J.: Statistika průmyslu pivovarnického, lihovarnického a cukrovarnického ve výrobních obdobích 1913/14–1917/18. In *Zprávy Zemského statistického úřadu království Českého XXI, sešit 4, Statistika osevu a sklizně jakožto i blavních větví hospodářského průmyslu v království českém za výrobní období 1914/1915, 1915/1916, 1916/1917 a 1917/1918. Část první*. Praha 1923, s. 186–209.
5. JANČÁLKOVÁ, B.: H 237 Akciová společnost pro průmysl cukrovarnický – cukrovar Židlochovice 1871–1948 (1951). *Inventář Moravského zemského archivu v Brně*, b. m. 1985.

Maráz K.: Year 1915 in Czech and Moravian Sugar Industry

The paper deals with the year 1915 in Czech and Moravian sugar industry. It points to the critical character of this year regarding sugar beet growing and sugar production, focusing on the reasons leading to it. In particular, this consisted of the lack of human resources, raw materials, or means of transport owing to which the campaign had to be suspended in sugar plants on a number of occasions, as well as the administrative measures of the state which included reduction of sown areas of sugar beet by 30% in favour of more demanded cereals and legumes. This was topped by bad weather, i.e. serious drought in the spring and on the contrary, rainy weather in the autumn with fluctuating temperatures from November frosts to a subsequent warming. This meant that the beet was not harvested in time and lost its quality and sugar content.

However, a lack of sugar could already be felt in spring 1915. It led to the regulatory measures of the state, which established the Sugar Control Panel in Vienna in particular on 7 July 1915, with the competences to supervise, the movement of sugar within production and refining, sugar price controls, regulations in sugar trade, sugar supply, summary of sugar types, and controlling sugar exports. In September 1915, the Prague Molasses Control Board was also established.

Key words: World War I, 1915, regulatory measures, sugar beet, sugar production, Sugar Control Panel in Vienna.

Kontaktní adresa – Contact address:

PhDr. Karel Maráz, Ph. D., Moravská zemská knihovna v Brně, Kounicova 65a, 601 87 Brno, Česká republika, e-mail: karelmraz@seznam.cz